

СТАНОВЛЕННЯ ПОЧАТКОВИХ ФОРМ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто відповідальність як інтегральну властивість особи, що виявляється в усвідомленій, ініціативній, самостійній поведінці, яка слугує основою, механізмом організації життєдіяльності людини, що багато в чому визначає її успішність. Науково підтверджено, що включеність дитини в цілеспрямований процес творчої діяльності значуще впливає на становлення таких параметрів поведінково-результативного компонента початкових форм відповідальності особи, як відповідальне виконання завдання, самоконтроль, цілеспрямованість, дисциплінованість, довільність, ініціативність.

Ключові слова: відповідальність, процес творчої діяльності, відповідальне виконання завдання, тип батьківського ставлення до дитини.

Істотні зміни в соціально-економічному житті суспільства і державно-політичному устрої України висувають особливі вимоги до суб'єктних властивостей особистості – активності, ініціативності, самостійності, відповідальності, які дають людині змогу адаптуватися до середовища, що постійно змінюється, а також забезпечують власний особистий розвиток.

Особливого значення ця проблема набуває в контексті особистісного та професійного самовизначення людини. Раніше молоду особистість готували до життя в певному, стабільному суспільстві, з усталеною системою цінностей, норм, правил, моделей життєвої та професійної кар'єри. Визначатися в такому суспільстві означало, перш за все, обрати одну з нормативних моделей, ідентифікуватися з нею, адаптувати її до своїх індивідуальних особливостей та уподобань. Нова суспільна ситуація не створює таких нормативних засад для самовизначення, вона вимагає від старшокласника значно більших зусиль, послідовної внутрішньої роботи, оцінювання та прогнозування великої кількості змінних. “Епіцентром” такої роботи ми вважаємо психологічну відповідальність особистості.

Проблема безвідповідальності актуальна в нашій країні також у зв'язку з тим, що упродовж тривалого радянського періоду в нашому суспільстві складалася “антиособистісна” відповідальність і це сприяло гіпертрофованому розвитку зовнішньої відповідальності. Радянська психологія і педагогіка виходили з постулату “детермінації” відповідальності особистості, який вказує на соціальне коріння цього явища, його детермінацію з боку суспільства загалом та конкретних соціальних груп, членом яких упродовж свого життя виступає людина.

Між тим нові соціальні реалії вимагають реалізації персональної відповідальності суб'єкта. Відповідальність створює психологічний простір для саморозвитку та самореалізації, задає мотиваційно і ситуаційно вивірені орієнтири для розгортання цих процесів. У цьому зрізі відповідаль-

ність виступає як контрольний механізм, котрий захищає особистість, задає її стійкість щодо зовнішніх дестабілізуючих впливів і внутрішніх невиважених ініціатив.

Останніми роками в науковому просторі значно підвищився інтерес до проблеми відповідальності як необхідної умови виховання вільної особистості, здатної до реалізації цінностей демократичного суспільства. На сучасному етапі психологічна наука розглядає такі проблемні напрями вивчення відповідальності: становлення і виховання відповідальності (К.А. Абульханова, З.Н. Борисов, К.А. Клімова, В.С. Мухіна та ін.); відповідальність як етична категорія (В.В. Знаків, Л. Кольберг, С.Т. Малахов, Же. Піаже, Ж.П. Сартр, Х. Хекхаузен та ін.); відповідальність як дія (Б.Ф. Ломів, Е.І. Рудковський, Г.Л. Тульчинський і ін.); співвідношення свободи і відповідальності (К.А. Абульханова, А.В. Брушлінський, К. Роджерс та ін.); співвідношення соціальної й особистої відповідальності (А. Адлер, Л.С. Мамут, К. Ясперс та ін.); співвідношення внутрішнього й зовнішнього у відповідальності особи (К.А. Абульханова, А.А. Деркач, К.Г. Юнг та ін.); системний підхід до вивчення відповідальності (А.І. Крупнов, Б.Ф. Ломів, В.П. Прядеїн та ін.).

Спираючись на праці К.А. Абульханової, Л.І. Дементій, В.П. Прядеїна, С.Л. Рубінштейна, розглянемо відповідальність як інтегральну властивість особи, що виявляється в усвідомленій, ініціативній, самостійній поведінці, яка слугує основою особи, механізмом організації життєдіяльності людини, що багато в чому визначає її успішність.

Особливого значення вивчення проблеми становлення відповідальності набуває в дитячому віці. Сприятливим періодом становлення відповідальності учені (З.Н. Борисов, Л.А. Венгер, В.А. Горбачева, В.С. Мухіна, К.А. Клімова, Л. Кольберг, Е. Еріксон та ін.) вважають старший дошкільний вік (6–7 років). Відповідальність стосовно дітей 6–7 років визначається як початкові форми відповідальності (К.А. Клімова).

Мета статті – визначити характер зумовленості становлення початкових форм відповідальності особи чинниками “включеність у творчу діяльність” і “батьківське ставлення до дитини”.

У дошкільному віці дитина багато в чому залежить від дорослих, перш за все батьків. У період дошкільного віку відбувається активне становлення основних особистісних особливостей, у тому числі й відповідальності (Г.С. Абрамова, Л.С. Виготський, В.В. Зеньковський, В.С. Мухіна, Л.Ф. Обухова, М.В. Осоріна, А.В. Петровський, Д.Б. Ельконін, Е.В. Суботський та ін.). Те, як дитина переживає проблеми і справляється з ними, впливає на її особистість, уявлення про себе і своє місце в суспільстві. Безперечною є роль дорослих у становленні відповідальності дитини (Л.А. Венгер, І.М. Желдак, І.С. Кон, Д. Лешлі, Р.С. Немов, Г.Н. Сартан та ін.). На думку Л.А. Венгер, В.С. Мухіної, в шість років дитина здатна розуміти етичний сенс відповідальності. У грі і в буденному житті, в стосунках із дорослими й однолітками вона отримує достатній досвід відповідальної поведінки.

Включення дитини за ініціативою батьків у творчу діяльність, представлену системою занять дитячою творчістю – музикою, співом, малюванням, хореографією, колективними музичними заняттями тощо, дає дитині можливість відчувати себе “автором” своїх дій і виявляти окремі якості відповідальної людини.

Будучи включеною у творчий процес, дитина здатна спочатку за допомогою дорослого, а потім і самостійно встановити й усвідомити зв'язок між бажаним результатом і власним внеском у його досягнення. Це і становить основу становлення відповідальності спочатку за результат власної діяльності, своєї творчості (малюнок, аплікація, вокальний виступ і т. д.), а згодом, із дорослішанням, за процес і результат власного життя.

Перед дослідниками постає завдання об'єднати існуючий конгломерат складових відповідальності, виділити з них базові, початкові форми відповідальності й визначити ефективні шляхи становлення цієї якості.

Відповідальність трактується як інтегральна властивість особи, що виявляється в усвідомленій, ініціативній, вільній, самостійній поведінці, яка є основою особи, механізмом організації життєдіяльності людини, що багато в чому визначає успішність її діяльності.

До 6–7-річного віку дитя намагається підпорядковувати своє “хочу” мотиву “треба”. На цьому етапі можна говорити про об'єктивну відповідальність, коли дошкільник настільки засвоїв вимоги суспільства, що не лише вимушений їх виконувати, а й робить ініціативні дії для їх реалізації.

Дитяча творчість є суб'єктною, дитина не відкриває нічого нового для світу дорослих, але робить відкриття для себе (Г.Г. Григор'єва, Н.А. Ветлугіна). В оцінці дитячої творчості потрібно акцентувати увагу не на результаті, а на процесі діяльності.

Таким чином, цілком зрозуміло, що становлення відповідальності можливе лише за умови розвитку в суб'єктивному полі діяльності об'єктивних смислотвірних чинників, що входять у систему суспільних відносин і механізмів спілкування.

Наявні психологічні дослідження акцентують увагу на позитивному впливі батьків на розвиток особистості дитини. У сучасній психології сформувалися два напрями, що по-різному розглядають роль сім'ї як чинника, який впливає на розвиток особистості дитини (О.В. Барсукова). Так, у власне психологічних дослідженнях сім'я трактується як чинник позитивного впливу (Е. Арутюнянц, М.І. Лісіна, М. Кечки та ін.), у психотерапевтичних – як чинник деструктивного впливу (А.І. Захаров, В.Н. Гарбузов, Е.Д. Ейдемільер, В.В. Юстіцкіс та ін.).

Існують конструктивні і деструктивні стратегії батьківського ставлення і його наслідку для розвитку особистості дитини. Узагальнену класифікацію батьківських стратегій надає О.В. Борсукова. До деструктивних стратегій належать відкидання, гіперсоціалізація, інфантилізація, до конструктивних – стратегія оптимального контакту з дитиною.

Виходячи з проведеного теоретичного аналізу, ми передбачаємо, що саме творча діяльність через свою специфіку, батьківське ставлення та їх

взаємодія здатні виконати завдання становлення початкових форм відповідальності дитини.

Тобто на становлення таких параметрів поведінкового компонента відповідальності, як відповідальне виконання завдання, самоконтроль, цілеспрямованість, дисциплінованість, довільність, ініціативність, впливає включеність дитини у творчу діяльність. Особливо виражений вплив на становлення відповідального виконання завдання справляють самоконтроль і цілеспрямованість.

Для початкових форм відповідальності особистості дуже важливе значення має тип батьківського ставлення до дитини.

У структурі початкових форм відповідальності особи, що включає поведінково-результативний, когнітивний, емоційний компоненти, можна виділити певні параметри.

До поведінково-результативного компонента відповідальності зараховано: цілеспрямованість, наполегливість, організованість, самоконтроль, самостійність, ініціативність, дисциплінованість, довільність поведінки, відповідальне виконання завдання (як інтегральна характеристика перерахованих складових). Можна також виділити рівні його вираженості (високий, середній, низький).

Когнітивний компонент відповідальності включає сформованість поняття “відповідальність”, що виражається в умінні передбачати результати своєї діяльності і вчинків, усвідомленні необхідності відповідати за виконання дорученої справи, усвідомленні необхідності своєї праці для інших, розумінні значущості обов’язкового й хорошого виконання доручення. Виділено рівні його вираженості, дано їх якісні описи.

Емоційний компонент відповідальності припускає переживання морального задоволення при успішному виконанні діяльності і переживання незадоволення при недостатньо успішному виконанні діяльності, готовність брати нові зобов’язання, здатність і готовність долати труднощі, що опосередковано відбиває мотиваційну готовність суб’єкта до діяльності.

Включеність дитини в цілеспрямований процес творчої діяльності значуще впливає на становлення таких параметрів поведінково-результативного компонента початкових форм відповідальності особи, як “відповідальне виконання завдання”, самоконтроль, цілеспрямованість, дисциплінованість, довільність, ініціативність.

Становлення когнітивного компонента початкових форм відповідальності пов’язане з включеністю дитини в цілеспрямований процес творчої діяльності.

Так, у більшій кількості дітей, які працюють самостійно, творчо ставляться до завдань, з ким батьки проводять певний час, читаючи, займаючись музикою, ліпленням і навіть просто спілкуються, існує правильне уявлення про відповідальність. Вони частіше, наприклад, віддають перевагу відповідальним, а також працелюбним, самостійним, ініціативним, цілеспрямованим, хоробрим і відважним казковим персонажам, які в доступній, зрозумілій для дитини формі сприяють формуванню образу відповідально-

сті, відповідальної поведінки, що також відповідає високому рівню вираженості когнітивного компонента відповідальності.

Таким чином, високий рівень наявності когнітивного компонента початкових форм відповідальності пов'язаний із включеністю дитини в творчу діяльність.

Становлення емоційного компонента початкових форм відповідальності пов'язане з включеністю дитини в цілеспрямований процес творчої діяльності.

Висновки. Отже, за допомогою вибраних підходів і методів виявлено й описано чинники становлення початкових форм відповідальності – включення особи в творчу діяльність, домінуючі типи батьківського ставлення і їх взаємодію, що відкриває можливості для їх розуміння та використання в практиці становлення відповідальності підростаючого покоління.

Результати дослідження можуть використовуватися для вдосконалення повсякденної психологічної допомоги старшим дошкільнятам, як наукове обґрунтування при розробці розвивальних і корекційних програм психологічної підтримки особи.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская К.А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности / К.А. Абульханова-Славская // Психология личности в социалистическом обществе: активность и развитие личности. – М. : Наука, 1989. – С. 110–134.
2. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. – Л. : Наука, 1983. – 240 с.
3. Семенюк Л.М. Хрестоматия по возрастной психологии : учеб. пособ. для студ. / Л.М. Семенюк ; под ред. Д.И. Фельдштейна : изд. 2-е, доп.. – М. : Институт практической психологии, 1996. – 304 с.
4. Венгер Л.А. Восприятие и обучение (дошкольный возраст) / Л.А. Венгер. – М. : Просвещение, 1969. – 308 с.
5. Балл Г.А. Теория учебных задач: психолого-педагогический аспект. – М. : Педагогика, 1990. – 184 с.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2013.

Шмелькова А.Н. Становление начальных форм ответственности личности

В статье рассмотрена ответственность как интегральное свойство лица, выражающееся в осознанном, инициативном, самостоятельном поведении, которое служит основанием, механизмом организации жизнедеятельности человека, во многом определяющим его успешность. Научно подтверждено, что включенность ребенка в целеустремленный процесс творческой деятельности значительно влияет на становление таких параметров поведенческо-результативного компонента начальных форм ответственности лица, как ответственное выполнение задания, самоконтроль, целенаправленность, дисциплинированность, произвольность, инициативность.

Ключевые слова: *ответственность, процесс творческой деятельности, ответственное выполнение задания, тип родительского отношения к ребенку.*

Shmelkova G. Becoming of initial forms of personal responsibility

Responsibility as integral property of person, that appears in the initiative, independent behavior, that serves as founding of person, mechanism of organization of vital functions of a person that determines his success in a great deal, is examined in the article.

It is scientifically confirmed, that the plugged of child in the purposeful process of creative activity meaningfully influences on becoming of such parameters of behavior-resultative component of initial forms of responsibility of person, as a “responsible job processing”, self-control, purposefulness, discipline, arbitrariness, initiativeness.

It is proved that favourable character of paternal-child’s relations, that is determined by an optimal contact with a child, emotionally acknowledging it the warm atmosphere of domestic education, in that parents with kind regards behaviour to personality of a child, rights, accepting it as personality, strategies of aim achievement, that in a further period in a great deal will become basis of views of personality, will define sense and aim of its life, orientation of its activity, including mainly responsible attitude toward the certain spheres of life.

The contents of responsibility opens up coming from its three-component structure that includes behavior -resultative, cognitive, emotional components.

Thus, on becoming of such parameters of behavioural component of responsibility, as a “responsible job processing”, self-control, purposefulness, discipline, arbitrariness, the initiativeness influences plugged of child in creative activity.

Thus, becoming of responsibility can be conditioned by the developing effect of the specially organized creative activity within the framework of the educational programs from preparation of children to school.

Key words: *responsibility, process of creative activity, responsible job processing, type of paternal attitude toward a child.*